

مددکاری اجتماعی در سیستم قضایی:

نقش مددکاران اجتماعی در زندان‌ها و مراکز اصلاح و تربیت

دکتر انور صمدی‌راد*

تاریخ دریافت: ۸۳/۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۸۳/۱۰/۱۴

چکیده

مشاوره و مددکاری اجتماعی در سیستم قضایی، به ویژه کار در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت مستلزم کسب مهارت‌های حرفه‌ای خاص و تجربه و دانش مبتنی بر رویکردهای نوین مددکاری است.

این حوزه از آموزش مددکاری اجتماعی در کشور اساساً مورد غفلت قرار گرفته است و فقط تعداد بسیار اندکی از دانشجویان رشته‌های مددکاری و خدمات اجتماعی در مقطع کارشناسی

* دکترای مددکاری اجتماعی و سیاست‌های رفاهی از دانشگاه ادینبورو انگلستان، عضو هیئت علمی گروه مددکاری اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی

Email: samadirad@atu.ac.ir

در طول دوره چهار ساله آموزش بخت آن را دارند که یک یا دو ترم کارورزی عملی خود را در کانون اصلاح و تربیت سپری کنند. اخیراً نیز تعدادی از دانش آموختگان کارشناسی و کارشناسی ارشد بدون طی دوره‌های تخصصی لازم و کسب مهارت‌های ویژه، جذب واحدهای مددکاری برخی کلانتری‌ها می‌شوند و به حل و فصل اختلافات خانوادگی می‌پردازند که عملاً کارآیی لازم را ندارند، چرا که تکنیک‌ها و مهارت‌های خاص کار در سیستم قضایی را فرا نگرفته‌اند.

مقاله حاضر با تأکید بر اعتبار و اهمیت مددکاری و مشاوره در سیستم قضایی به طور عام و کار در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت و با نوجوانان بزهکار به طور خاص، به شناساندن ابعاد گسترده و پیچیده حرفه مددکاری در سیستم قضایی می‌پردازد و کالبدشکافی مددکاری در سیستم قضایی و رویکردهای نوین کار با بزهکاران و مجرمان زندانی و خانواده‌های آنان را مطرح می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: مددکاری اجتماعی، سیستم قضایی، زندان، مشاوره، بزهکاران.

مقدمه

سالیان درازی است که از اجرای برنامه‌های توانبخشی و مددکاری، به ویژه مشاوره و مددکاری با گروه‌های بزهکار در زندان‌ها و مراکز نگهداری و اصلاح و تربیت می‌گذرد، اما اختلاف نظرها و مجاملات روزافزون در مورد کارآیی و تأثیر نقش‌هایی که مددکاران و مشاوران می‌توانند در این حوزه‌ها ایفا کنند، همچنان ادامه دارد. عمده‌ترین تردیدها مربوط به کارآیی و اثربخشی اقدامات اصلاحی و تکنیک‌های مددکاری در جهت پیشگیری از تکرار جرم و بزه و بازگشت دوباره زندانیان آزاد شده است. با این حال، روزبه‌روز به تعداد مشاوران و مددکاران اجتماعی شاغل در سیستم‌های قضایی و به ویژه در زندان‌ها و مراکز بازپروری و اصلاح و تربیت افزوده می‌گردد و تعداد بیش‌تری از مددکاران و مشاوران علاقه‌مند به امر

پژوهش به تلاش برای یافتن شیوه‌های جدید و مؤثرتر در جهت تأثیرگذاری و ایجاد تغییر در نگرش و رفتار بزهکاران ادامه می‌دهند. سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی در کشور ما نیز در سال‌های اخیر اقدام به جذب تعدادی مددکار نموده و دوره‌های آموزشی مختلفی را برای بازآموزی و آموزش ضمن خدمت کارکنان خود برگزار کرده است.

مددکاران اجتماعی شاغل در زندان‌ها و مراکز اصلاح و تربیت علاوه بر وظایف عام و مرسوم مددکاری، ناچار به پذیرش وظایف و نقش‌های خاصی نیز هستند که ایفای درست و کارآمد این نقش‌ها مستلزم آموزش‌های خاص و کسب مهارت‌های حرفه‌ای است. متأسفانه به دلایل و بهانه‌های مختلف، اغلب زندان‌ها و مراکز بازپروری از وجود و حضور مددکاران معتقد به نظام اصلاح و بازسازی اساسی بزهکاران و مجرمان زندانی و در عین حال، آشنا با اصول مددکاری با زندانیان و کار در سیستم قضایی محرومند و بنابراین، نه تنها مددکاری اجتماعی به معنای تخصصی آن در اغلب زندان‌ها اجرا نمی‌شود، بلکه آن چه به نام مددکاری ارائه می‌گردد، خود باعث بی‌ارزش شدن این حرفه ارزشمند می‌شود. از طرفی، کم‌سوادی، تعصبات سنتی و ندانم‌کاری کسانی که بدون داشتن آموزش حرفه‌ای، صلاحیت اخلاقی و بینش درست نسبت به فلسفه وجودی زندان، عنوان «مددکار» را یدک می‌کشند. آفت‌های بزرگی هستند که نقش مددکاری با زندانیان را خدشه‌دار می‌کنند و موجب سرخوردگی زندانیان و بزهکاران جوان از روی آوردن به خدمات مددکاری می‌شوند.

لازم به یادآوریست که در کشور ما آموزش آکادمیک مددکاری به تکرار مباحث و دروسی می‌پردازد که از سال‌های ۱۳۴۰ تاکنون تغییر چندانی نکرده است، و به درد نیازهای امروزی جامعه نمی‌خورد. به عنوان نمونه، تاکنون اقدامی در جهت ایجاد دوره‌های آموزشی خاص برای کار در سیستم قضایی، زندان‌ها، کلانتری‌ها، و مراکز اصلاح و تربیت صورت نگرفته است. در حالی که، تربیت مددکاران اجتماعی حرفه‌ای برای کار در سیستم قضایی در اغلب کشورهای جهان سالیان دراز است که در مجموعه سیاست‌های آموزش عالی مددکاری دانشگاه‌های

صاحب‌نام و با عنوان Probation Officer گنجانده شده است و دانش آموختگان رشته‌های مددکاری و مشاوره در زندان‌ها و مراکز بازپروری و دادگاه‌ها و غیره خدمات ارزشمندی را ارائه می‌کنند. اینان در واقع، مددکاران اجتماعی هستند که با دیدن دوره‌های خاص و آموزش اضافی در زمینه حقوق جزا، قوانین و مقررات مربوط به حمایت از بزهکاران جوان در سیستم قضایی، و با برخورداری از تأیید و حمایتی که قانون از آن‌ها و کارشان می‌کند، به مسائلی مانند عفو مشروط، تعلیق زندان، مرخصی‌های کوتاه و بلندمدت زندانیان، مراقبت‌های پس از ترخیص و غیره می‌پردازند.

مددکاران اجتماعی شاغل در زندان‌ها و مراکز بازپروری موظفند ضمن اولویت دادن به مددکاری و مشاوره‌های فردی و گروهی، به توسعه خدمات در داخل بندها همت گمارند. این خدمات معمولاً شامل خدمات توانبخشی، ورزشی و تفریحات سالم، بهداشت و درمان، حمایت‌های عاطفی و مادی از زندانیان و خانواده‌های آنان می‌شود. با توجه به ابعاد گسترده و زمینه‌های متنوع کار در سیستم قضایی، و اهمیتی که مددکاری اجتماعی و مهارت‌های کار با افراد و گروه‌ها در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت دارد، به بحث در مورد مهارت‌های حرفه‌ای خاص و بی‌بدیل در زندان‌ها و مراکز بازپروری خواهیم پرداخت. اما پیش از آن جا دارد در ابتدا به طرح چارچوب خدمات مددکاری اجتماعی در سیستم قضایی پردازیم و هدف کلیدی و اهداف مرحله‌ای آن را تشریح کنیم و خدماتی را که اساساً در زندان‌ها باید در اولویت قرار داده شوند، عنوان نماییم تا زمینه‌کافی برای ورود به بحث مهارت‌های مورد نیاز مددکاران اجتماعی شاغل در این سیستم فراهم آمده باشد.

خدمات مددکاری در سیستم قضایی (Criminal Justice Social Work Services)

این خدمات در چارچوب اقدامات جامعه‌ای و اجتماعی و با نیت ارتقای کیفیت زندگی افراد و سلامت اجتماع ارائه می‌گردند. نیاز مبرم به این خدمات در جوامعی که مشکلات و

مسائل حاد و خاصی مانند میزان بالای اعتیاد به مواد مخدر، الکل، محرومیت شدید در آن‌ها وجود دارد، بیش‌تر احساس می‌شود.

اهداف سیاسی خدمات مددکاری اجتماعی در سیستم قضایی، نیل به کاهش میزان ارتکاب مجدد جرایم، افزایش سطح ادغام اجتماعی مجرمان سابق، و حمایت از قربانیان جرایم است. به منظور رسیدن به هدف‌های کلیدی یادشده در برنامه‌های توانبخشی و مراقبت‌های اجتماعی بسیاری از کشورها، به ویژه در انگلیس و اسکاتلند و کشورهای اسکاندیناوی، هدف‌های مرحله‌ای زیر مورد توجه و اجرا واقع می‌شوند:

هدف‌های مرحله‌ای خدمات مددکاری و توانبخشی:

- برخورد با رفتار مجرمانه، و کاستن از خطر ارتکاب مجدد جرم،
- نظارت و سرپرستی بزه‌کاران و مجرمان در اجتماع، و
- کمک به ادغام اجتماعی زندانیان پس از آزادی از زندان با بهره‌گیری از انواع شیوه‌ها و امکانات موجود در جامعه.
- مسئولیت‌های مددکاران اجتماعی در زمینه برنامه‌های یاد شده عبارتند از:
- ارائه نظارت مؤثر بر رفتار و کردار مجرمان آزاد شده،
- مقابله با رفتار مجرمانه، کمک به مجرمان برای پی بردن به تأثیر رفتارشان روی خود،
- دیگران، خانواده، اجتماع و خصوصاً قربانیانشان،
- کمک به حل مشکلاتی که ممکن است در بروز جرایم مؤثر باشند، مانند سوء مصرف مواد و الکل،
- تشکیل دادگاه‌هایی که دامنه‌ای از مجازات‌های جایگزین برای زندان را در شرایط مناسب فراهم می‌آورد، و
- ارتقای سلامت جامعه و حفاظت از عامه مردم.

- مددکاران اجتماعی برای تحقق اهداف یادشده باید فهرستی از اقدامات حرفه‌ای را مد نظر قرار دهند و بر حسب ضرورت، با دقت و درایت در مورد مراجعان خود به کار بندند. اهم این خدمات را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی کرد:
- * ارزیابی و گزارش‌نویسی دربارهٔ مجرمان و ارائه به دادگاه‌ها برای کمک به تصمیم‌گیری در صدور حکم مجازات بایسته.
 - * ارائهٔ مشاوره و مددکاری به کسانی که در دادگاه‌ها حضور پیدا می‌کنند، اعم از مجرمان، متهمان، و شاهدان،
 - * خدمات مربوط به شیوه‌های جایگزین زندان و بازداشت نظیر سپردن وثیقه، و نظارت بر رفتار مجرمان (به منظور خلاص کردن آنان از زندان و بازداشت)،
 - * خدمات مربوط به حکم حاضر شدن متهم یا مجرم در دادگاه با نظارت مددکاران، به عنوان روش جایگزین در مواردی که فرد قادر به پرداخت جریمهٔ نقدی نیست،
 - * نظارت و پیگیری رفتار و کردار مجرمانی که با حکم تعلیق مجازات یا عفو مشروط آزاد شده‌اند (به منظور برخورد با رفتار مجرمانه و امنیت عمومی جامعه)،
 - * نظارت بر مجرمانی که تحت درمان ترک اعتیاد به مواد یا الکل هستند یا حکم آزمایش مصرف مواد گرفته‌اند (به منظور کاهش یا کنترل جرایم وابسته به مواد مخدر و الکل)،
 - * نظارت بر رفتار و کردار مجرمانی که به جای مجازات زندان حکم خدمت به جامعه را دریافت کرده‌اند و مقرر شده است تا ساعات معینی را به طور رایگان و اجباری به خدماتی نظیر تمیز کردن خیابان‌ها، پارک‌ها و سایر امور عام‌المنفعه بپردازند،
 - * خدمات مددکاری اجتماعی در زندان‌ها برای زندانیان و خانواده‌های آنان،
 - * تهیه گزارش برای هیئت‌های عفو مشروط در جهت کمک به آن‌ها در تصمیم‌گیری دربارهٔ آزادی زندانیان مورد نظر،
 - * خدمات مراقبتی به زندانیان در طول بازداشت و زندانی بودن، شامل نظارت بر احکام

آزادی مشروط، تعلیق زندان و سایر احکام مربوط به مراقبت‌های پس از ترخیص از زندان (به منظور کمک به سلامت و امنیت جامعه)، و

※ حمایت از قربانیان جرایم و خانواده‌های آنان.

مجموعه خدمات یادشده از طریق همکاری‌های بین-بخشی و درون-بخشی واحدهای خدمات اجتماعی و مددکاری شهر یا استان و نیز مشارکت و معاضدت سازمان‌های ذیربط و گروه‌های اجتماعی داوطلب و علاقه‌مند به ارائه خدمات به زندانیان و خانواده‌های آنان انجام می‌گیرد.

در عین حال، گروه‌های خاصی از زندانیان از نظر خدمات مددکاری وابسته به زندان‌ها جزو گروه‌های اولویت‌دار طبقه‌بندی می‌شوند که گروه‌های مشاوره و مددکاری سیستم قضایی باید رسیدگی به مشکلات و مسائل آنان را در رأس اقدامات خود قرار دهند. دسته‌هایی از زندانیان که در اولویت سرویس‌دهی قرار دارند عبارتند از:

※ زندانیانی که در خطر خود-زنی یا آسیب‌رسانی به خود هستند.

※ زندانیانی که به عنوان «آسیب‌پذیر» شناسایی شده‌اند.

※ زندانیانی که برای اولین بار زندان را تجربه می‌کنند.

※ زندانیانی که دچار مشکل روانی هستند.

※ زندانیانی که دارای مشکل دیرآموزی (عقب‌ماندگی ذهنی) هستند.

※ مجرمان خطرناک

※ زندانیانی که حکم نظارت اجباری و رسمی دریافت کرده‌اند.

※ زندانیانی که در خطر ابتلا به ایدز قرار دارند.

※ زندانیانی که مجرمان جنسی (Sex Offender) به حساب می‌آیند.

※ زندانیانی که مشکل اعتیاد به مواد مخدر دارند، و

※ زندانیانی که به دلایلی مانند خشونت‌های بسیار شدید یا جرایم سنگین محکوم شده‌اند.

اینک با توجه به طیف گسترده‌ای از مسئولیت‌ها و رسالت مددکاری اجتماعی و وظایف بسیار سنگین و گاه طاقت‌فرسایی که بر دوش واحدهای خدمات اجتماعی در سیستم قضایی و مخصوصاً زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت نوجوانان بزهکار قرار دارد، به مهارت‌های حرفه‌ای مورد نیاز مددکاران اجتماعی اشاره می‌کنیم که به دو بخش مهارت‌های خاص و مهارت‌های عام تقسیم‌بندی می‌شوند.

مهارت‌های حرفه‌ای مورد نیاز

مددکاران اجتماعی وظایفی را در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت بر عهده دارند که عمده‌ترین آن‌ها عبارتند از: پذیرش (Intake)، جداسازی (Screening)، تشخیص (Diagnosis)، طبقه‌بندی (Classification)، نظارت و سرپرستی (Supervision)، رسیدگی و درمان (Treatment) و بالاخره، طراحی برای ترخیص از زندان یا مرکز نگهداری (Release Planning). اما ایفای درست و بایسته این وظایف مستلزم کسب مهارت‌های حرفه‌ای بسیار ظریفی است که مددکاران اجتماعی شاغل در سیستم قضایی باید پیش از ورود به این قبیل مراکز از آن‌ها بهره‌کافی برده باشند و در حین کار نیز، با راهنمایی و سرپرستی مددکاران خبره و با سابقه به تقویت این مهارت‌ها همت گمارند.

مهارت‌های خاص

منظور از مهارت‌های خاص، آن دسته از مهارت‌های حرفه مددکاری است که صرفاً در زندان‌ها و کانون‌های اصلاح و تربیت یا مراکز بازپروری، و در کار با مجرمان و بزهکاران ضرورت پیدا می‌کنند. برخی از این مهارت‌ها عبارتند از: تأکید ویژه بر تماس با «افراد مهم» در زندگی و کار زندانی (Important Others) به منظور شناخت هرچه بهتر منشأ مشکل یا مشکلات زندانی (مددجو) و هموارتر شدن راه برای دستیابی به راه‌حل‌های مناسب و

به موقع. افراد مهم شامل کارفرمایان، معلمان و مربیان، اعضای خانواده و افراد دور و نزدیک فامیل، صاحبخانه، بدهکاران و بستانکاران و... می‌شوند.

چگونگی ایجاد رابطه حرفه‌ای با این افراد و جلب نظر و مساعدت آنان برای حل مشکل مددجو، و از طرفی، ایجاد هماهنگی با چندین فرد تأثیرگذار در وضع مددجو، و زمان‌بندی برای تبادل نظر و بحث برای رسیدن به یک دیدگاه روشن و منطقی، جملگی از مهارت‌های بسیار ظریفی هستند که مددکاران اجتماعی بدون تمرین و کسب تجربه کافی، نخواهند توانست اقدام مؤثر و شایسته‌ای در خصوص آن‌ها صورت دهند.

مهارت خاص دیگر ایجاد هماهنگی بین فعالیت‌ها و وظایف درون-بخشی، بین-بخشی، و فوا-بخشی است. منظور این است که یک مددکار شاغل در زندان یا مرکز بازپروری باید بتواند با بازدهی بسیار بالایی منابع جامعه را به نفع مددجوی خود بسیج کند، در مواقع لزوم، مددجو یا مشکل وی را به سازمان‌ها، نهادها، افراد تصمیم‌ساز و مهم، مراکز درمانی تخصصی، مراکز استخدامی و کارایی، و بسیاری دیگر از نهادها و مؤسساتی که احتمالاً گره‌گور کار مددجو به دست آنان باز می‌شود، ارجاع دهد، و خود نیز، نظارت و پیگیری کامل را اعمال نماید.

از طرفی، مددکار باید همواره توجه داشته باشد که مراکز اصلاح و تربیت و زندان‌ها از واحدهای چندگانه و مستقل و بخش‌ها یا «دیسپلین»های مختلف تشکیل می‌شوند و هر دیسپلینی برای خود آداب و مقرراتی دارد که پیشرفت کار و طی مسیر کمک، حمایت، و مددکاری به نفع مددجو به خودی خود مقدور نیست، مگر آن‌که یک مددکار ماهر و کارآزموده تلاش کند تا هماهنگی‌های لازم را بین دیسپلین‌های مختلف ذریبط برقرار سازد. چرا که اغلب مددجویان زندانی معمولاً دارای مشکلات چندبعدی هستند که حل یا رفع آن‌ها نیز مستلزم ارائه خدمات چندبعدی است (Handfer, 1975).

همچنین، شیوه‌های برخورد مددکاران اجتماعی با مددجویان که اصطلاحاً تکنیک‌های

درمانی (Treatment Techniques) خوانده می‌شود، از مهارت‌های حرفه‌ای متعالی است و مجهز بودن به این مهارت‌ها مددکاران را برای کار کردن با انواع مددجویانی که مشکلات و مسائل پیچیده‌ای دارند آماده‌تر می‌سازد.

مهارت‌های عام

مهارت‌های عام که معمولاً در دوره‌های آموزشی عمومی یا ژنریک (Generic) برای کار با موارد (Cases) فردی و گروهی به دانشجویان کارشناسی مددکاری آموخته می‌شوند، در زندان‌ها و مراکز اصلاح و تربیت نیز کاربرد شایسته‌ای دارند. مهم‌ترین این مهارت‌ها عبارتند از: بازخورد دادن به مددجو، روشنگری مشکل، پرس‌وجو کردن از مددجو (با مصاحبه در مددکاری متفاوت است)، مرور و خلاصه کردن مشکل بیان شده توسط مددجو، مواجهه دادن مددجو با مشکلش و موقعیت موجود، فرونشاندن تعارضات مددجو، تعبیر و تفسیر کردن وضعیت، مداخله کردن در بحران، ارجاع دادن، تنظیم و دسته‌بندی کردن اهداف، مصاحبه کردن، تعیین حد و اندازه برای اقدام و حمایت و غیره، پیش‌بینی کردن رفتارهای مددجو و دیگران مهم (Mesters, 1994: 167-8).

پروژه‌های علمی و مطالعات فرسنگی

مددکار اجتماعی، عاملی برای ایجاد تغییر

هدف اصلی مددکاران اجتماعی ایجاد «تغییر» در سیستم مددجویان است و از این رو، آنان را «عامل تغییر» (Change Agent) ارزیابی می‌کنند. مددکاران شاغل در زندان‌ها و مراکز اصلاح و تربیت باید بتوانند از این نقش کلیدی برای شناسایی نیاز مددجویان به تغییر و هموار کردن مسیر برای شکل گرفتن آن بهره‌برداری کنند. ایفای این نقش مستلزم برقراری یک ارتباط معنادار با مددجو و ابداع روشی مناسب برای تشخیص مشکل است. هرچند که بازشناسی کامل علل تمامی رفتارهای مجرمانه افراد ممکن نیست، اما یک مددکار کارآزموده

می‌تواند به افراد در بند کمک کند تا رفتارهای نابهنجار خود و نیاز به تغییر این رفتارها را شناسایی کنند.

مددکاران اجتماعی باید بتوانند به افراد گرفتار در بندهای اصلاح و تربیت کمک کنند تا در رفتار و نگرش خود تغییر ایجاد کنند، چرا که در مورد بسیاری از آن‌ها این کمک به منظور سازگاری با مشکلات و مسائل روزمره زندان حائز اهمیت است.

تحقیقات انجام شده در بسیاری از زندان‌ها و مراکز نگهداری بزهکاران در جوامع مختلف نشان داده است که بخش عمده‌ای از خشونت‌ها، هتک حرمت‌های جنسی و غیرجنسی، تجاوز به حریم اقتصادی زندانیان از راه‌های سرقت اموال آن‌ها، بردن پول و اموال در قمارهای تحمیلی، اخاذی، بهره‌کشی و اعمال فشارهای روانی - اجتماعی توسط همبندها، و حتی توسط برخی از کارکنان و مراقبان زندان‌ها، همجنس‌بازی و تجاوز به عنف، تعارضات نژادی و قومی، اعتیاد به الکل و مواد مخدر، از جمله مواردی هستند که در اغلب زندان‌ها وجود دارند (Hatcher, 1978). تمامی این موارد، فراهم‌کننده زمینه مداخلات مددکاری و تلاش برای کمک به زندانیانی است که به هر دلیل و به هر صورت، قربانی چنین شرایطی واقع می‌شوند. مددکاران اجتماعی می‌توانند به زندانیان برای کسب مهارت‌های زندگی و روش‌های اصولی برای حل مشکلات کمک کنند، و با تغییر یافتن از حالت ستم‌کشی به حالت خوداتکایی، و رهایی از سلطه دیگران، زمینه‌های برخورد منطقی با مشکلات زندگی خارج از بند را در خود تقویت نمایند. علاوه بر این، مددجویان مراکز اصلاح و تربیت معمولاً در تصمیم‌گیری‌های مسئولانه زندگی خود دچار مشکلات جدی هستند؛ از این رو، مددکاران اجتماعی آموزش دیده قاعداً باید از توانایی و قابلیت کمک کردن به آن‌ها برای یافتن راه‌حل‌های جایگزین و دست زدن به انتخاب‌های درست‌تر و بهتر برخوردار باشند. این قبیل تغییر و اصلاح رفتار و آموزش مهارت‌های یادگیری اجتماعی از سازوکارهای مهم برای کسب آمادگی برای مقابله با مسائل و مشکلات زندگی پس از ترخیص از زندان یا مرکز بازپروری

محسوب می‌شوند، چراکه اکثریت بزهکاران و مجرمان پس از رهایی از بند با مشکلاتی نظیر نداشتن شغل و درآمد، مسکن، خوراک، پوشاک، وسیله رفت‌وآمد و بسیاری مسائل ریز و درشت دیگر دست به گریبان خواهند بود. از طرفی، ضعف و ناتوانی در برقراری ارتباطات سالم و مناسب با افراد جامعه نیز می‌تواند محل سازگاری بایسته آن‌ها با زندگی خارج از بند باشد.

مددکاران اجتماعی و خانواده‌های زندانیان

مددکاران اجتماعی باید بتوانند نقش کلیدی در کار با خانواده‌های زندانیان ایفا کنند؛ بدین معنی که به اعضای خانواده آنان کمک کنند تا با آثار سوء اقتصادی، اجتماعی، و روانی ناشی از زندانی بودن عضوی از آن خانواده کنار بیایند. همچنین، می‌توانند به زندانی و خانواده‌اش کمک کنند تا زمینه لازم و شرایط مساعد برای بازگشت زندانی به خانواده، و خنثی شدن تأثیر این حادثه روی نقش‌ها و منزلت اجتماعی - اقتصادی خانواده فراهم آید.

مددکاران اجتماعی و کار جامعه‌ای

بسیاری از مشکلات و کمبودهایی را که زندانیان به هنگام ترخیص با آن‌ها مواجه می‌شوند، نمی‌توان فقط با صحبت یا پندو اندرز حل کرد؛ بلکه، به مداخلات و اقدامات اساسی و دست‌یابی به راه‌کارهای فوری یا زیربنایی توسط مددکار نیاز است. در چنین مواقعی، مهارت‌های ارجاع، میانجی‌گری و برقراری پل ارتباطی بین سیستم مددجو با دیگران مهم، نهادها، سازمان‌های دولتی و غیروابسته به دولت (N.G.O) اهمیت خاصی پیدا می‌کند. مددکاران باید با افراد و شبکه‌های اجتماعی کار کنند تا مناسب‌ترین نظام‌های حمایتی ممکن را برای رفع معضلات مددجو فراهم آورند، و شبکه خدماتی لازم را برای تأمین زندانی پس از خروج از زندان تدارک ببینند و با نظارت و پیگیری کامل هدایت و مدیریت نمایند.

مددکاران اجتماعی و محدودیت‌ها

واقع‌بینی و قانع شدن به هر آنچه مقدور و دست‌یافتنی است از ویژگی‌های بارز کار در زندان و بازندان مجرم و بزهکار است. باید با درایت و دور از هرگونه جنجال‌آفرینی و غلو، به برنامه‌های درمان و بازپروری پرداخته شود. داشتن نگرشی واقع‌بینانه و تأمل در آنچه می‌توان یا نمی‌توان انجام داد از «باید»های حرفه‌مددکاری است. باید با عوامل ایجاد شبهه و انتظار و توقع بی‌حاصل برای مددجو مقابله شود. مددکاران با تجربه در طول زمان می‌آموزند که همواره نمی‌توان برای همه افراد بزهکار یا گروه‌های خلافکار و مجرم‌کار چندان مؤثر و فوق‌العاده‌ای انجام داد، به گونه‌ای که تأثیر واقعی در حذف جرایم یا محافظت اصولی از جامعه داشته باشد. پس، کانون توجه مددکار باید افراد زندانی و نیازهای منطبق با واقعیات جامعه باشد.

مددکاران اجتماعی باید متوجه باشند که محدودیت‌های بسیاری برای کار با مددجویان زندانی وجود دارد. مقاومت در برابر تغییر امری طبیعی است و برخی از بزهکاران، با سماجت و لجباجت زیاد، در مقابل هرگونه تغییر مقاومت می‌کنند. بنابراین، تعیین محدوده‌های مشخص و دقیق امری ضروری است. مددکاران شاغل در زندان و مراکز اصلاح و تربیت باید به این حد از شناخت حرفه‌ای رسیده باشند که یک زندانی هم، مانند انسان‌های خارج از بند، حق انتخاب و تصمیم‌گیری دارد، و نمی‌توان وی را با زور یا با تهدید وادار به پذیرش تغییرات پیشنهادی مددکار کرد. اعمال قدرت باید قاعده‌مند، طبق طرح و برنامه پیش‌بینی شده، و متناسب با شرایط موجود صورت پذیرد.

طی سالیان متمادی و در جوامع مختلف، انواع روش‌ها و شیوه‌های درمان و بازپروری در زندان‌ها و با انواع مختلف زندانیان به کار بسته شده و آزمایش شده‌اند. برخی از شیوه‌های اصلاح و تربیت بر مبنای برنامه‌های مشاوره‌گروهی (Group Counseling) متمرکز شده‌اند. رویکردهای متنوعی شامل واقعیت‌درمانی (Reality Therapy) و انواع روش‌های ترکیبی در

این خصوص امتحان شده‌اند. با این حال، یافته‌های پژوهشی در این زمینه‌ها، به دلیل مسائل روش‌شناسی، به طور کامل قابل استناد نیستند و نمی‌توان با قاطعیت اعلام کرد که کدام روش واقعاً مؤثر است و کدام روش نیست (Netherland, 1987). اما آنچه مددکاران اجتماعی باید همواره مد نظر داشته باشند، رعایت دقیق جوانب اخلاق حرفه‌ای (Ethics) و اصول و ارزش‌های مددکاری، به ویژه هنگام برچسب زدن به زندانیان برحسب نوع رفتار آنان و دسته‌بندی آن‌ها از نظر ایمن یا خطرناک بودنشان است.

جمع‌بندی و کلام آخر

مددکاران اجتماعی انواع نقش‌ها و وظایف متعددی را در زندان‌ها و مراکز بازپروری یا اصلاح و تربیت بر عهده دارند که از پیش از ورود مجرم به زندان یا مرکز بازپروری شروع می‌شود و در طول مدت اقامت در زندان، تا پس از ترخیص نیز ادامه می‌یابد. در عین حال، مددکاران اجتماعی می‌توانند نقش اساسی در آگاه کردن جامعه از مشکلات بزهکاری و عوامل ایجادکننده شرایط ارتکاب جرایم، و نیز ایجاد تغییر در روش‌های مقابله‌ای جامعه با این دسته از افراد و گروه‌ها ایفا نمایند.

از گذشته‌های دور تا زمان حال، عموماً به تنبیه و مجازات مجرمان و بزهکاران بیش‌تر پرداخته می‌شود و قربانی یا آسیب‌دیده فراموش می‌گردد یا به حال خود رها می‌شود. مددکاران می‌توانند صدای رسای این قربانیان اجتماعی - اقتصادی باشند، نیازهای آنان را مطرح کنند، و امکاناتی را برای ترمیم آثار مخرب قربانی واقع‌شدن فراهم آورند. کمک به این قبیل افراد از وظایف خاص مددکاران محسوب می‌شود.

منابع

- Bowker, L. H. *Corrections: The Science and the Art*. New York:

Macmillan, 1982.

- Carney, L. P. *Corrections: Treatment and Philosophy*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1980.
- Handler, E. "Social Work and Corrections: Comments on an Uneasy Partnership" in *Criminology*, 13 (2), 1975, 240-254.
- Hatcher, H. A. *Correctional Casework and Counseling*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1978.
- Masters, R. E. *Counseling Criminal Justice Offenders*. London: Sage Publications, 1994.
- Masters, R. E., & Roberson, C. *Inside Criminology*. Englewood Cliffs; New York: Prentice-Hall, 1991.
- Netherland, Warren. *Corrections System: Adult*. BAWA. Inc, 1987.
- Tutt, Norman. *Alternatives to Custody in Practising Social Work*; Christopher Hanvey & Terry Philpot (eds): England: Routledge, 1994.
- Wormer, Katherine van. *Counseling Female Offenders and Victims*. New York: Springer Publishing Co, 2001.